

Valokuva
SKS,
Kansanrunousarkisto

MATTI KUUSI 1914–1998

Akateemikko, professori Matti Kuusi kuoli 16. tammikuuta 1998, vain pari kuukautta sen jälkeen, kun hänen viimeinen urakkansa, *Suomen Kansan Vanhojen Runojen* osa XV, oli valmistunut painosta.

Matti Kuusi oli juuriltaan pääkaupunkilainen. Hän syntyi Helsingissä 25. 3. 1914, kävi koulunsa Helsingin Norssissa, opiskeli Helsingin yliopistossa ja toimi siellä ensin dosenttina ja sittemmin professorina. Akateeminen ura jaksottuu sarjaksi vuosilukuja: ylioppilas 1932, filosofian kandidaatti 1939 ja tohtori 1950, dosentti 1951, professori 1959, emeritus 1977. Akateemikon arvo Kuuselle myönnettiin 1985.

Etenkin 50- ja 60-luvulla äidinkielen opettajiksi opiskelleet tunsivat Kuusen ennen muuta yliopistonopettajana. Varmaan parisen tuhatta Helsingin yliopiston histfii-laria kuunteli hänen pitämänsä kansanrunudentutkimuksen peruskurssin, joukossa lähes kaikki tuon ajan suomen kielen opiskelijat. Kirjallisuushistorian ja äännehistorian luentojen joukossa Kuusen kurssi oli jokseenkin yksinäinen poikkeus: kivien sijasta se tarjosi leipää. »Parempi viisi grammaa elävää tiedonnälkää kuin viisi leiviskää kuollutta tietoa» — sen Kuusi katsoi opetuksen päämääräksi.

Hätkähdyttävin oli peruskurssin ava-

jaisluento. Se ei käsitellyt kansanrunoutta vaan sitä, millaista opiskelu on: mitä mahdollisuuksia Helsingin yliopisto tarjoaa ja mihin se ylioppilaan velvoittaa. Kuuselle yliopisto oli voimalaitos, jonka oli määrä ladata koulujen sinne lähettämä raaka-aine, tuhannet entiset koululaiset, ikään kuin erilisiksi voimalaitoksiksi, jotka voidaan itseensä ajatteluun ja toimintaan pystyvinä kulttuurityöläisinä palauttaa yhteiskuntaan säteilemään ympäristöönsä henkistä energiaa. Nopeasti valmiiksi ja leipään kiinni -ajattelu oli lyhyen tähtäimen taktiikkaa. Opiskelijan tuli asettautua löytöretkeilijäksi, joka aktiivisesti etsii kokemuksia ja virikkeitä muualtakin kuin oman aineensa kursseilta. Oli uskallettava ainakin jossain kohden kulkea toiseen suuntaan kuin kaikki muut: »Joka aina valitsee standardiluennot, standardiaineyhdistelmän, standardiharrastukset ja standardihuvitukset, hänestä auttamattomasti muotoutuu standardi-ihminen, yksi niistä joita mahtuu kolmetoista tusinaan.»

Akateemisen puhujamestarin ammattitaidolla Kuusi julisti henkisen kasvun strategiaa. Kuulijat olivat vasta koulusta päässeitä fukseja, enimmäkseen kaukaa Uudenmaan ulkopuolelta. Syyskuun alkuviiikkoina useimmat olivat vielä maalaisia pääkaupungissa; heille yliopisto oli jotakin yhtä arvokasta ja juhlavaa kuin torin toisilla reunoilla olevat valtioneuvosto tai Suurkirkko. Professorin saarna ravisteli.

Matti Kuusi oli jo koulusta tuttu: abi-vuotena oli hiottu äidinkielen taitoja tärkeimpänä apuneuvona Kuusen ehdoton bestseller *Miten opin kirjoittamaan paremmin* (1958). Se oli tehokas retoriikan pikakurssi, mutta vielä vaikuttavampi oli kirjoittaja itse johdattaessaan satapäistä kuulijakuntaansa suomalaisen kansanrunouden maisemiin. Ei ole kumma, että suuri osa valitsi kansanrunudentutkimuksen kandidaatintutkintonsa kolmanneksi aineeksi,

yltiöpäisimmät jopa ensimmäiseksi. Suomen kieli, kotimainen kirjallisuus ja suomalainen ja vertaileva kansanrunudentutkimus olivat tuohon aikaan standardiaineyhdistelmä — mutta standardi-ihmisiä se ei välttämättä tuottanut.

Kuusi luennoi usein aiheista, jotka olivat hänen senhetkisiä tutkimuskohteitaan. Lukuvuonna 1961–62 muistan kuunnelleeni luentosarjan ensin kalevalamittaisista balladeista ja sitten legendoista: meneillään olivat *Suomen Kirjallisuus* -teoksen ensimmäisen osan kirjoitustyöt. Seuraavana syksynä aiheena olivat sananparret ja nimenomaan niiden rakenne; tuolloin Kuusi luonnosteli formula-analyysiä, jota hän sittemmin useaan otteeseen hioi ja sovelsi käytäntöön.

Juuri tutkimus oli Kuusen mukaan se käyttövoima, joka vie yliopistoa eteenpäin ja pitää sen vireänä. Eivätkä tieteellisiä ongelmia ratkaise vain kateederin takana puhuvat professorit ja tohtorit, vaan yhtä lailla myös ylioppilaat. »Tutkielmaa tekevä ylioppilas on yliopistossa merkkihenkilö», Kuusi hehkutti. Kansanrunudentutkimuksen seminaari-istunnot olivat parhaimmillaan tieteellisiä kokouksia, joissa toisen tai kolmannen vuoden opiskelijat esittivät — Kuusen ilmausta käyttäkseni — oman tutkimusaiheensa spesialisteina siihenastisen elämänsä merkittävimmän aikaansaannoksen ja joissa toiset samanvertaiset kävivät sen pohjalta tieteellistä keskustelua. Seminaarinpitäjälle itselleen monet noista tilaisuuksista olivat »niitä ei-aivan-harvoja iltoja, joita muistaessaan professorilla on viekoitus olla katumatta ammatinvalintaansa».

Saman ideologian pohjalta Kuusi perusti 60-luvun alkuvuosina »lisansiaattiseminaarin», jossa vastavalmistuneet hum. kandidit pieksivät suutaan tieteellisistä kysymyksistä yhdessä maistereiden, lisensiaattien, tohtoreiden ja professoreiden kanssa. Tiistai-piirinä tunnettu instituutio jatkui vuosikau-

det; tiistai-iltapäivisin kokoonnuttiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kahvihuoneeseen milloin pohtimaan jonkin perinteellisen tutkimusongelman, milloin ideomaan uutta kulttuuripoliittista hanketta tai arvioimaan jonkin toisen tieteenalan metodista antia kansanrunoudentutkimukselle.

Professorin mukaan »kekseliäs ja yritteliäs opiskelija voi jo ensi yrittämällä tehdä löytöjä, oivaltaa jotakin ennen oivaltamatonta». Kansanrunoudentutkimuksen opiskelijalle jo cum laude -työ puhumattakaan gradusta oli matka tuntemattomaan. Tutkimatonta kenttää riitti jokaiselle, mutta reitti oli etsittävä itse. Opasteena oli tavallisesti muutaman rivin mittainen tehtävänanto; yrityksen ja erehdyksen menetelmällä sen pohjalta syntyi lopulta valmis seminaariesitelmä.

Ohjausta opintotöiden tekijät toki saivat (»me opettajat, jotka yleensä olemme tehneet jo kymmeniä erehdyksiä, pystymme yleensä aavistamaan, missä kohti jokin tutkielmanteko alkaa mennä päin mäntyä»). Vastaanotolta palattuaan opastuksen etsijä tosin saattoi havaita saaneensa pussintäyden niin jyviä kuin ruumeniakin, ja hänen korvansa surisivat tutkimusideoita, joista suurin osa oli mahdottomia toteuttaa mutta muutamat sitä haastavampia. Samanlaisia olivat kokemukset silloin, kun antoi Kuusen luettavaksi tutkielman käsikirjoituksen tai osan siitä — parhaimmillaan Kuusi olikin juuri ateljeekriitikkona. Hän paneutui tosisaan tekstiin, ja nimimerkin »M6» allekirjoittamana palautteena oli arkillinen tai kaksi tiuhaan kirjoitettuja kommentteja, jotka sisälsivät ällistyttävän teräviä huomioita ja provosoivia kysymyksiä aiheesta, joka saattoi olla kommentoijalle itselleen varsin etäinen.

Kuusta kuunneltiin. Esitystapa tehosi: entinen AKS:n puhuja, JR 7:n valistusupseeri ja rintamalehden päätoimittaja, teräväkynäinen pakinoitsija, runoilija ja kustan-

nustoimittaja pystyi sanan voimalla vakuuttamaan niin kuulijat kuin lukijatkin. Vaikutus ei kuitenkaan perustunut retorisiin kykyihin. Paljon tärkeämpi oli itse sanoma, se ideologia, jota Kuusi johdonmukaisesti julisti niin puhujana kuin kirjoittajana, sekä opetuksessa ja tutkimuksessa että kulttuuripoliittisissa kannanotoissaan ja toimissaan.

Kuusessa oli yhtä hyvin Arwidssonin ja Snellmanin kuin Spenglerin ja Nietzschenkin henkeä: hän oli nationalisti, joka korosti ihmisyksilön vastuuta, voimaa ja vaikutusta. Massaihmiset ja tasapäisyys jähmettävät yhteiskunnan. Suomen ei ole syytä kulkea muun maailman perävaunussa, ja savolaisuuden, pohjalaisuuden ja kainuulaisuuden tai varkauteilaisuuden ja vaikkapa kotkalaisuuden on säilytettävä erityispiirteensä pääkaupunkilaisuuden vastapainona. Yhtä lailla tulee yksilöiden kulkea vastavirtaan eikä joukon mukana. Tärkein dynaaminen voima on juuri erilaisuus: yksilöiden, alueiden, heimojen, kansojen ja valtioiden on oltava omaleimaisia ja rohjettava poiketa muista.

Kuusi uskoi yksilöön ja yksilön vaikutusmahdollisuuksiin. Hänen ajattelussaan aktiivisen kansalaisen paras hyve oli terve tyytymättömyys. Aikaa ei kannattanut haaskata turhaan päivittelyyn. Kapinahenkeä tarvittiin, mutta pelkkä narina tai kahvipöydässä motkottaminen ei johtanut mihinkään. Tyytymättömyys tuli kanavoida toiminnaksi; vain sillä tavoin voidaan luoda uutta ja muuttaa maailmaa. Itse hän oli tahtoihminen, joka arvosti itsenäisyyttä ja henkistä voimaa. Hän oli myös nationalisti, mutta hänen nationalisminsa oli etäännyntä kauas AKS-vuosien ajattelusta ja keskittyi ennen muuta suomalaisen kulttuurin omaleimaisuuteen ja sen säilyttämiseen. Hänen tutkielmansa olivat usein esseitä, joissa kansallinen kytkeytyi kansainväliseen, perinne nykyaikaan. »Iskelmä on oman aikamme kansanlaulu», Kuusi julisti virkaanastujaisesityksessään ja nostatti kuulijakun-

nan niskakarvoja: kansanrunous muutti muotojaan, ja vanhan folkloren rinnalle tai tilalle oli tullut massakulttuuri ja poplore.

Etenkin 60-luvun lopulla ja 70-luvun alussa populaarikulttuurin eri muodot olivatkin vahvasti esillä kansanrunoudentutkimuksen opinnäytteissä. Kuusi itse haikaili happeningeja, kehitti idolianalyysiä ja etsi nykyilmiöistä kollektiivitajunnan ilmentymiä, arkkityyppejä ja yhteisiä sielunmaiseimia: »Jos populaarikulttuurin kenttää lähestyy vanhan kansankulttuurin suunnalta, voi saada vaikutelman, ettei juuri mitään olennaista ole muuttunut: kaikki lajinomaiset rakenteet, perusteemat, idolit, utopiat, kollektiiviset mielikuvat ja ajatuskuviot ovat siirtyneet viihde- ja propagandatuotannon käyttöön.» Osaksi Kuusi oli vakavissaan, osaksi kaikki oli hauskaa leikkiä, henkistä virkistäytymistä, ideoiden räiskettä ja ajatuksen lentoa. Sitä paitsi populaarikulttuurin tutkimus sopi ajan henkeen ja vastasi opiskelijoiden odotuksia.

Kuusen tieteellisessä työssä populaarikulttuuri oli kuitenkin vain sivujuonne. Silti siinäkin näkyi sama menneen ja nykyisen rinnastaminen, joka on luonteenomaista koko hänen artikkeli- ja esseetuotannolleen: perinne suhteutuu nykyaikaan, yksityistapaus paljastuu yleisen ilmiön toteutumaksi, suomalainen erityispiirre omaleimaiseksi mutta samalla kansainväliseksi, jopa yleisinhimilliseksi. Kuusi tarttui usein suhteellisen vähäiseltä tai satunnaiselta tuntuvaan aiheeseen, mutta hän ei keskittynyt yksin siihen vaan tarkasteli sitä laajakulmasta. Hän ikään kuin kehysti sen asettamalla sen kontekstiinsa ja osoittamalla sen yhteydet milloin yleisinhimilliseen tai »perisuomalaiseen» ajatteluun, milloin taas vaikkapa savolaisuuteen tai pohjalaisuuteen. Yksityistapaus johti yleistykseen, joskus hyvinkin lennokkaisesti mutta aina hyvin perusteltuihin. Kalevalamittaisesta lyriikasta Ahdin ja Kyllikin tai Kaukamoisen

virren kaltaista viikinkiepiikkaa ja miehisiä sävyjä ihannoiva Kuusi oli tunnistavinaan Lintuelegikoksi nimeämänsä karjalaisneidon ja hänen yksilöllisen äänensä. *Alahalla allin mieli, Puhdas on pulmunen lumella, Päivä pääskylle tulevi* ja muut hypoteettisen runoilijan laulut mursivat aikanaan vanhaa perinnettä ja loivat uutta. Lintuelegikon jälkeen suomalainen runo oli toinen kuin ennen häntä, ja näin tuntematon laulaja asettui osaksi pitkää ketjua, joka johtaa kymmenien sukupolvien takaa omaan aikaamme: »Ellei Lintuelegikolla olisi mitään nykyisyyttä, ei Helvi Juvosella eikä Eeva-Liisa Mannerilla, ei kenelläkään meistä ole mitään tulevaisuutta.»

Otto Mannisen *Metsien mies* taas osoittautui Kuusen analysoimana »runoksi jokamiehestä, sinusta ja minusta, kenestä hyvänsä». Se ei neuvo, miten metsäläinen on kesytettävissä, »mutta se näyttää meille hänen kasvonsa: jotakin omista kasvoistamme». Yhtä lailla suomalaisuuden peruspiirteet heijastuvat esimerkiksi siitä, millä tavoin kansainväliset lainasanankaskut ovat sopeutuneet suomalaiseen ilmastoon. Archer Taylorin juhlakirjaan kirjoittamassaan artikkelissa *Vrienden sijn goet biden Weghe* Kuusi tarkasteli sananlaskua *Besser ein Freund in der Not als Geld in der Faust; A friend on the way is better than a penny in the purse*. Suomessa ja ainoastaan Suomessa tämän länsieurooppalaisen sananlaskun idea on kääntynyt toiseksi: *Parempi reppu reessä kuin ystävä kylässä*. Syynä voisi pitää samaa erakkomaisuutta ja yksityisyyden tavoittelua, joka saa Mannisen runon ja sen pohjana olevan kansantarinan metsäläisen kolkkaamaan rauhanhäiritsijän hengiltä. Kuusi ei kuitenkaan tyytynyt näin helppoon selitykseen. Keski-Euroopassa on sadoittain ystävyttä ja rakkautta arvostavia sananlaskuja, jotka ovat paleltuneet matkallaan Suomeen. Tämä ei kuitenkaan osoita, ettei myös Pohjan perillä olisi tunnettu rak-

kautta ja ystävyyttä tai oltu vieraanvaraisia. »Mutta pettuleivän maassa oli tapasääntönä, että matkamies tuttuunkin taloon yöpyessään oli omissa eväissään. Tiedetään, miten kävi piispa Henrikin, kun hän Lalloilassa rikkoi tätä sääntöä vastaan.» Käyttämismisnormit olivat meillä toiset, ja ystävyyttä varjeltiin sekä turhalta puheelta että ruokapöydän ristiriitatilanteilta.

Kuusi analysoi ja arvosti suomalaisuutta. Arvokasta oli nimenomaan sen erilaisuus, omaleimaisuus. Mutta hänelle suomalaisuus ei merkinnyt jähmeää staattisuutta saati eristäytymistä. Päinvastoin suomalaisen kulttuurin tuli olla avoin vaikutteille. Vuorovaikutus ei kuitenkaan saanut olla vieraan ihannointia ja jäljittelyä. Aleksis Kivi oli yhdistänyt optimaalisella tavalla eurooppalaisuuden nurmijärveläisyyteen, ja koko suomalaiseen kulttuuriin ulottui sama ohje oman ja vieraan integraatiosta, jonka Kuusi heitti kielipuolille kirjailijoille: »Helsinkiiläiset, menkää Suomeen! Maalaiset, menkää Eurooppaan!»

Kuusi oli tyylytaituri. Hän rakasti sokkivaikutuksia, paradokseja ja äkkimutkia, esitti ällistyttäviä rinnastuksia ja aforistisia kiteytyksiä. Erilaisissa seminaareissa ja juhlatilaisuuksissa hän oli suosittu puhuja, joka sai kannanottonsa kuuluviin ja jonka esiintymiset ansaitsivat ja saivat huomiota. Näyttää kuitenkin siltä, että julkisuus oli hänelle pikemminkin jonkinlaista älyllistä kuntoilua, joka toi katkoja arkisempaan opetus- ja tutkimustyöhön. Hän viihtyi tilanteissa, jotka antoivat virikkeitä ja joissa syntyi ideoita. Sen sijaan rutiinimaisia hallintotehtäviä hän ei tavoitellut, mutta joutui silti moniin mukaan. Hän vaikutti muiden muassa Suomen Kulttuurirahastossa, Kansanvalistusseurassa, Suomen kirjailijaliitossa ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa, ja erityisen näkyvä oli hänen puheenjohtajakautensa Kalevalaseurassa: hän herätti horrokseen vaipuneen instituution,

ideoi ja organisoii kulttuuriviikkotoiminnan ja loi perinteeksi vakiintuneet kekrinpäiväjuhlat ja -palkinnot.

Paitsi taitava aloitteentekijä ja tehokas organisaattori Kuusi oli tarvittaessa myös täytöntöönpanija ja suurten hankkeiden toteuttaja. Epäilemättä tunnetuin niistä oli kahdeksanosainen *Suomen kirjallisuus* (1963–1970). Kuusi vastasi teoksen suunnittelusta ja toteutuksesta: hän hankki kirjoittajat, hoppuutti ja patisti heitä ja puristi tarvittavat tekstit, hioi, editoi ja muokkasi paloista kokonaisuuden. Vieläkin pitkäjänteisempiä olivat Kuusen paremiologiset tutkimushankkeet, Pohjois-Euroopan lainasanalaskuston selvitystyö ja sananalaskujen kansainvälisen tyyppisysteemin kehittäminen.

Kuusi oli kulttuuripoliitikko; tämä puoli korostui etenkin hänen julkisissa esiintymisissään. Yhtä lailla hän oli yliopistonopettaja. Mutta sodanjälkeisistä ajoista lähtien hän oli silti ennen muuta kulttuurintutkija, tiedemies, joka ennätti vuosikymmenien mittaan samota kansanrunoudentutkimuksen laidasta laitaa eikä myöskään siekailut ylittää tieteenalansa rajoja. On kuitenkin kaksi tutkimusaluetta, jotka olivat hänelle erityisen rakkaat: kalevalamittainen runous ja sananparret. Kummallakin alalla hän oli globaalisestikin katsoen alan johtava spesialisti.

Kuusi väitteli joulukuussa 1949. Väitöskirja *Sampo-eepos. Typologinen analyysi* on hätkähdyttävä lukukokemus. Runotoisintojen säemäärä oli niin valtava, ettei aiheesta voinut kirjoittaa yksiin kansiin mahduttavaa teosta perinteisen säeanalyysin tekniikalla, ja niinpä Kuusi kehitti omintakeisen lyhenne- ja viittausjärjestelmän, jonka avulla hän pystyi puristamaan laajoja säejoukkoja koskevat ja paljon työtä vieneet analyysit muutaman rivin mittaisiksi tiivistelmiksi. Kuusi rakasti lukuja ja signumeita, tilastoja ja taulukoita. Niitä kohtaa hänen

tuotannossaan tavan takaa, olipa tutkimuskohteena sitten kalevalaisen säkeen, säeryhmän ja runon painavoituus, sananlaskuformuloiden variaatio tai vaikkapa koulu- taustan vaikutus urakehitykseen. Samanlainen ääriesimerkki kuin väitöskirja on *Proverbia Septentrionalia* -teokseen sisältyvä monikymmensivuinen »analyttinen taulukko», johon on tiivistetty käsiteltyjen 900 sananlaskutyypin olennaiset piirteet. »Matti Kuusesta olisi pitänyt tulla matemaatikko», muistan Martti Haavion joskus murahtaneen.

Tutkijana Kuusi oli empiristi, joka ei oikonut mutkissa: »Teoria, joka avaa kaikki lukot, ei ole avain vaan tiirikka.» Suomalaiseen metodiin kuului vanhastaankin täydellisen aineiston vaatimus, toisin sanoen mitään saatavilla olevaa materiaalia ei saanut sivuuttaa. Tästä Kuusi ei sallinut kalevalaisen runon tutkimuksessa tingittävän. Mutta tutkimus ei saanut olla aineiston päämäärätöntä luettelointia, ja itse hän uudisti suomalaisena metodina tunnettua vanhaa krohnilaista maantieteellis-historiallista ja Setälän siitä hiomaa typologista menetelmää. Perinteisen säe- ja redaktioanalyysin rinnalle hän lisäsi metodiseen työkalupakkiin klisee-, formula-, konteksti-, aihe-, tyyli- ja struktuurianalyysin. Erinomainen tämän metodin esittely on *Perinteentutkimuksen perusteita* -teokseen sisältyvä laaja artikkeli *Suomalainen tutkimusmenetelmä*.

Kalevalaista runoutta Kuusi käsitteli sekä erillisteoksissa että kymmenissä artikkeleissa ja kokosi jopa Kalevalan rinnalle alkuperäisistä runotoisinoista koulukäyttöön tarkoitetun *Kansanruno-Kalevalan* (1976). Näkökulmat vaihtelivat. Milloin teemana oli kalevalakieli ja sen rakenteelliset ominaisuudet, milloin yhden laulajan tai runoalueen ominaispiirteet, yksittäinen runo tai runomuistiinpano, runonkerääjän matka tai vaikkapa kysymys Sammosta ja sen alkuperästä. Väitöskirjan jälkeen mitta-

vin erityistutkimus oli monografia *Maria Luukan laulut ja loitsut: tutkimus läntisimmän Inkerin suomalaisperinteestä* (1983); siinä Kuusi analysoi seikkaperäisesti yhden laulajan aineiston, osoitti sen innovatiiviset ja traditionaaliset piirteet ja piirsi samalla yleiskuvan koko Länsi-Inkerin runoperinteestä.

Kuusi tavoitti artikkeleissaankin avaria näköaloja ja ponnisti yleistykseen, jotka kantoivat kauas kulloistenkin yksityistaustan taakse. Näkemyksensä kalevalaisen runouden ja suomalaisen kansanrunouden kehityksestä hän tiivisti 350-sivuiseksi synteesiksi *Suomen kirjallisuus* -teossarjan ensimmäiseen osaan *Kirjoittamaton kirjallisuus*. Tämä suomalaisen muinaisrunouden historia on ilmestynyt myös ruotsiksi (1983), ja sen keskeiset ajatukset on esitetty englanniksi teoksessa *Finnish Folk Poetry. Epic* (1977), jonka Kuusi toimitti yhteistyössä Keith Bosleyn, Michael Branchin ja Senni Timosen kanssa. Yli 600-sivuinen teos esittelee kustakin runosta muutaman huolellisesti valitun alkutekstin käännöksi- neen, ja olennainen osa siinä ovat Kuusen kirjoittama laaja johdanto ja runokohtaiset kommentit.

Kirjoittamaton kirjallisuus jaksotti kalevalaisen runouden historian viiteen tyylikauteen. Kuusi oli hahmotellut tyylikausi- teoriansa jo vuonna 1957 Kalevalaseuran vuosikirjassa ilmestyneessä artikkelissa. Teoria on vahvasti hypoteettinen, ja kansanrunoutentutkijat ovatkin vaatineet sitovampaa näyttöjä sen tueksi. Tyhjästä se ei kuitenkaan ole syntynyt, ja se jäsentää kalevalaisen runoston ja sen kehityksen uskottavaksi sarjaksi toisiaan seuraavia vaiheita: esisuomalaisesta runoudesta tullaan varhaiskalevalaiseen, sydänkalevalaiseen ja keskiaikaiseen, ja viimeisen, myöhäiskalevalaisen, tyylikauden jälkeen kalevalamittainen runous väistyy uusien ilmaisumuotojen tieltä.

▷

Kuusi arvosti aineistoa: se oli lähtöalusta, jolta ajatukset sinkoutuivat lentoon. Hän oli itsekin valmis tekemään raakaa perustyötä, käymään läpi käsikirjoituksia, muokkaamaan ja järjestämään vielä julkaisematonta materiaalia painokuntoon. Jo 60-luvulla hän selvitteli Volmari Porkan vaikeasti avautuvia pikikirjoitusmuistiinpanoja. Ajatus Porkan runotoisintojen julkaisemisesta alkoi kiteytyä, ja mukaan tulivat myös Elias Lönnrotin julkaisematon aineisto ja Gananderin sanakirjan tuhannet irralliset säkeet ja runonkatkelmat. Nimenomaan Ganander vaati luvuttoman määrän työviikkoja ja koko sen kalevalaisen runoston asiantunteumuksen, joka vain Kuusella oli. Yhdessä Senni Timosen kanssa Kuusi rekonstruoi sanakirjan irtosäkeistä kokonaisia runoja, ja vähä vähältä näiden kolmen kerääjän arvokokoelmista syntyi *Suomen Kansan Vanhojen Runojen* osa XV. Viime vaiheissa mukaan otettiin vielä Florinuksen sananlaskukokoelmaan sisältyvät minirunot, ja lopulta marraskuussa 1997, lähes 50 vuoden tauon jälkeen, 33-niteinen SKVR sai jatkokseen täydennysosan.

Kalevalaisen runon rinnalla Kuusen toinen läheinen tutkimuskohde olivat sananparret. Niihin hän tarttui heti väitöskirjan jälkeen: »Tammikuussa 1950 lainasi Martti Haavio minulle Archer Taylorin teoksen 'The Proverb'. Se oli ensimmäinen lukemani englanninkielinen kirja; hitaasti ja vaivalloisesti, sanakirjalta ja kieliopilta tuon tuostakin neuvoa kysyen, tunkeuduin eteenpäin sivu sivulta.» Tästä virikkeestä alkoi paremiologin ura, joka nosti Kuusen alan kärkimieheksi. Ensimmäisenä etappina valmistui vuonna 1953 *Vanhan kansan sananlaskuviisaus*, johon Kuusi haravoi käsikirjoituksista ja painetuista lähteistä kaiken Turun paloa vanhemman suomalaisen sananlaskuaineiston, runsaat 11 000 toisintoa. Suoritus on huikea, ja teoksen arvoa lisää perusteellinen selvitys suomalaisten sanan-

laskujen keruun ja harrastuksen historiasta Mikael Agricolasta Elias Lönnrotin edeltäjiin. »'Sampo-eepos' ja 'Vanhan kansan sananlaskuviisaus' olivat 1943–1953 sen verran ylipainoisia harjoitustöitä, että melkein kaikki myöhemmät yritykseni kallistuivat enemmän tai vähemmän kallelleen epiikkaan ja/tai paremiologiaan», Kuusi tilitti runsaat neljä vuosikymmentä myöhemmin.

Seuraavana vuonna ilmestyi monipuolisesti sananparsistoa esittelevä *Sananlaskut ja puheenparret*; opiskeluaikani tenttikirjoista se oli ehdottomasti hauskin. Muutamia metodisia kokeiluja Kuusi esitteli kirjasessa *Parömiologische Betrachtungen* (1957). Omaperäinen suomalaisen metodin sovellus oli samana vuonna ilmestynyt massiivinen *Regen bei Sonnenschein*. Siinä Kuusi analysoi laajan, maapallon eri kolkat kattavan aineiston valossa aurinkosateeseen liittyviä sanontoja tyyppiä *Päivä paistaa, vettä sataa, tuonelassa häitä juodaan ~ kettu viettää häitä ~ piru pieksää akkaansa*; hämmästyttävällä tavalla samat ideat ja samantyyppiset sanonnat toistuvat eri kielissä ja eri puolilla maailmaa.

Kuusen aloitteesta ja paljolti hänen hankkimansa rahoituksen turvin SKS:n kansanrunousarkiston käsikirjoituksista kopioitiin ja järjestettiin satojen tuhansien sananparsitoisintojen kortisto; siihen rakennettiin tiuha viitekorttisytemi, jonka avulla on helppo löytää aakkosjärjestyksen eri puolille kortistoa sirottelemat saman sananlaskun variantit. Arkistomateriaalin pohjalta Kuusi rakensi kaksikin laajaa ainesjulkaisua: *Suomen kansan vertauksia* (1962) ja myöhemmin uutta sananparsiaineista sisältävän kokoelman *Rapatessa roiskuu* (1985).

Urho Kekkonen kutsui 60-luvun alkupuolella tunnetun Tallinnan-käyntinsä jälkeen valikoidun aktivistijoukon Tamminiemeen ja velvoitti Viron ystäviä solmimaan suhteet Viron virolaisiin eikä niinkään ul-

kovirolaisiin: »Jos virolaisuus jossakin säilyy, se säilyy Virossa.» Viesti meni perille. Kuusi kehitti ajatuksen itämerensuomalaisten kansojen yhteisen sananlaskuston selvityksestä ja ajoi ideansa läpi. Suomalaisvirolaisesta yhteishankkeesta tuli pitkäjänteisempi kuin kukaan osasi kuvitella. Sen kuluessa muun muassa julkaistiin saatavilla oleva karjalainen, liiviläinen, vatjalainen, vepsäläinen ja virolainen sananlaskuaineisto kokonaisuudessaan — kaikkiaan lähes 7000 painosivua — ja lopputuloksena valmistui vuonna 1985 teos *Proverbia Septentrionalia*. Se esittää 900 yleisintä itämerensuomalaista sananlaskutyyppejä ja niiden venäläiset, balttilaiset, saksalaiset ja skandinaaviset vastineet. Kuusen lähimmän yhteistyökumppanin Arvo Krikmannin ansiosta hanketta on jatkettu; päämääränä on selvittää 900 yleisimmän lisäksi koko muikin itämerensuomalaisten kansojen yhteinen sananlaskuaines.

Sananparret ovat kansainvälisiä, ja paremiologia on kansainvälinen tutkimusala. Kuusi halusi koota sen harrastajat ja perusti 1965 *Proverbium*-lehden. Hän toimi kymmenen vuotta sen päätoimittajana, kirjoitti itse, loi kontakteja ja hankki kirjoituksia, editoi ja provosoi keskustelua. Ennakkosuunnitelman mukaisesti lehden toimitus siirtyi ensimmäisen kymmenvuotiskauden jälkeen ensin Unkariin ja sitten Yhdysvaltoihin. *Proverbium* oli ulkonaisesti vaatimaton mutta tasokas, ja se saattoi paitsi Länsi- ja Itä-Euroopan myös Aasian ja Afrikan tutkijat yhteiseen keskusteluun.

Vuosikymmenien mittaan Kuusi kokosi itselleen lajissaan ainutlaatuisen sananlaskukirjaston, jonka hän sittemmin lahjoitti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle; *Proverbiumin* avulla rakentunut kontaktiverkko oli tässä suurena apuna. Kirjojen keruu ei ollut päämäärä sinänsä: Kuusi luki kirjastoaan teos teokselta, otti selvää eksoottisistakin kielistä ja rakensi vuodesta toiseen

viitekortistoa, joka liitti yhteen saman idean kiteyttäviä sanontoja ja saman sananlaskun erikielisiä vastineita. Tältä pohjalta hahmotui suunnitelma sananlaskujen kansainvälisestä tyyppiluettelosta.

Antti Aarne ja hänen työtään täydentänyt Stith Thompson olivat aikoinaan rakentaneet kansainvälisen satutyyppejen luettelon. Kansansatujen tapaan myös sananlaskuista suuri osa on kielestä toiseen siirtynyt kulkutavaraa, ja eri kansojen sananlaskuissa toistuvat samat perusteemat, ajatustavat ja hahmotusmallit. Kuusi pohti mahdollisuuksia niiden tyypittämiseen. Formula-analyysiä voi pitää ajatuksen alkuituna, ja itämerensuomalaisten sananlaskutyyppejen rajankäynti antoi kokemuksia ja auttoi jäsentämään ongelmaa. Merkittävä etappi oli Kuusen paneutuminen afrikkalaiseen sananlaskuperinteeseen. Hän otti tehtäväkseen muokata julkaisukuntoon rovasti Emil Liljebladin Ambomaalta keräämän ndongan- ja kvanjamankielisen sananlaskuaineiston. *Ovambo Proverbs with African Parallels* ilmestyi 1970, ja muutamaa vuotta myöhemmin seurasi vielä *Ovambo Riddles with Comments and Vocabularies*.

Kuusi oli etsinyt eurooppalaiselle sananlaskuperinteelle kyllin etäistä vertailukohdetta, ja ambolaisaineisto sopi tähän tarkoitukseen mainiosti. Hän ei tyytynyt pelkkiin alkuteksteihin ja niiden käännöksiin, vaan haravoi systemaattisesti ambolaisille sananlaskuille vastineita Afrikan muista kielistä. Loppuvuoden 1967 hän kävi Rooman instituuteissa ja kirjastoissa läpi afrikkalaisia sananlaskuaineistoja. Päämääränä oli jo tuolloin yleinen sananlaskujen tyyppiluokitus. Villa Lantessa 8. joulukuuta päivämässään kirjeessä hän hahmotteli sitä koskevia näkemyksiään:

Uumoilen, että se systeemi, mitä maailmalla kaivataan, on loogisesti ehkä vähemmän näyttävä ja taulukoimiskelpoinen [kuin venäläisen

▷

Grigori Permjakovin rakentama] — siinä pitää vain tutkimuksellisesti lähinnä yhteenkuuluva aines saada yhteen. Yhteenkuuluvuuden tasoja on vain useampia, ja niiden ensi- ja toissijaisuus on hankalin pulma. Olen kaavaillut jonkinlaista tyyppisignumjärjestelmää, jossa isot ja pienet kirjaimet ja numerot ilmaisivat eri tasojen luokittelua, viimeiseksi jäävät ja poisjätettävissäkin olevat tunnuksat esim. jatkeen, kertosäkeen tai riimin mukanaoloa. Toistaiseksi järjestelmä on vasta pääkopassani. Monet läpikäymäni kokoelmat ovat hyvänä apuna, kun julkaisijat tietoisesti tai vaistomaisesti ovat sijoitelleet konformisia, synonyymisiä tai kuvapiiriltään yhteen kuuluvia tai konfunktionaaleja sananparsia peräkkäin. Tärkeintä olisi varmistua siitä, että systeemi todella pelaa kielestä riippumatta. Se ei ole yhden miehen urakka, vaan vaatisi ilmeisesti kansainvälistä yhteistyötä.

Towards an International Type-System of Proverbs (1972) oli jo pitkälle työstetty tyyppiluokituksen luonnos, ja *Proverbia Septentrionalian* »analyttinen taulukko» sisältää monia tämän systeemin luokituspiirteitä. Tyyppijärjestelmä ei todellakaan ollut yhden miehen urakka, ja se jäi Kuuselta viimeistelemättä. Järjestelmän rakentamiseen tarvittiin kaksi sukupolvea, ja viime vaiheissa Kuusi toimi yhteistyössä tyttärensä Outi Lauhakankaan kanssa. Sivutuotteena syntyi heidän yhdessä kokoamansa *Maailman sananlaskuviisaus* (1993), ja viime vuodet Outi Lauhakangas on hionut tyyppisysteemiä, täydentänyt sitä ja muokannut siitä avoimeen kansainväliseen käyttöön tarkoitettua atk-versiota.

Kuuselle tutkimus oli milloin nopeita partioetkiä tuntemattomaan, milloin hidasta, vuosikymmeniäkin jatkuvaa etenemistä. »Lopullisia» päämääriä ei voi saavuttaa, eikä niitä edes ole. Hän luonnehtikin itseään revisionistiksi, joka jättää niin tutkimuskohteensa kuin maailmankin seuraavalle suku-

polvelle, ei kuitenkaan samanlaisena vaan »hieman muuttuneessa järjestyksessä». Juuri tällainen revisionistin saavutus on sananlaskujen tyyppiluokitus, Kuusen hankkeista pitkäjänteisin ja suurisuuntaisin.

Kuusi oli aktiivinen, nopea ja poikkeuksellisen aikaansaapa; *Nulla dies sine linea* oli hänen luterilaiseen perimäänsä sopiva toimintaohje. Julkisuudessa hän näkyi ja kuului ennen muuta kulttuuripoliitikkona, joka ravisteli puheenvuoroillaan suomalaisia ulos impivaaralaisuudesta. Tutkijana hän oli samalla kertaa sekä vuosia ja jopa vuosikymmeniä jatkuvien suunnitelmien toteuttaja että innovaattori, joka löysi uusia uteliaisuuden kohteita, vereksiä näkökulmia vanhastaan tuttuihin ilmiöihin ja perinteisistä poikkeavia tapoja lähestyä tutkimuksen kohdetta. Sadat oppilaat muistavat kuitenkin Matti Kuusen ennen muuta akateemisenä opettajana.

»Erityisen yleinen näyttää yliopistomaailmassa olevan normi: älä koskaan auta eteenpäin itseäsi älykkäämpää tai silmään pistävän itsenäistä oppilasta! Anna etusija ahkeralle, nöyrälle, sinua ihailevalle, vähän yksinkertaiselle tyyppille!» Lausahdus oli mattikuusimaista piruilua: tahallinen kärjisty, mutta ei varmaankaan aiheeton. Kuusi itse oli ilmeinen poikkeus luonnehtimastaan normista. Hänen opissaan herrojen pelko oli tyhmyyden alku, ja siksi opiskelijan oli alusta pitäen päästävä auktoriteetiuskosta, opeteltava ajattelemaan kriittisesti ja uskaltauduttava sumeilematta esittämään vastaväitteitä. »Oikea tutkija samoin kuin oikea kirjailija on aina toisinajatteleva», hän julkisti. ■

PENTTI LEINO

Suomen kielen laitos, PL 3, (Fabianinkatu 33), 00014 Helsingin yliopisto